

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Луцишин З.О., Дікарєв О.І.***

ЕНЕРГЕТИЧНА ДИПЛОМАТІЯ В П'ЯТИМОР'І

Енергетика – ключова галузь для багатьох країн світу в економічному, соціальному й політичному сенсі, і тому паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) знаходиться під контролем держав і регулюється незалежно від форм власності компаній енергетичного профілю. Зростання ступеню інтернаціоналізації й глобалізації ПЕК як галузі, а також підсилення взаємозалежності більшості країн від паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) підтверджує тезу про труднощі самостійного забезпечення національної енергетичної безпеки. Нині отримали стимул для розвитку субрегіональні спільноти з метою утворення спільного економічного та енергетичного простору і диверсифікації джерел ПЕР. Розвиток диверсифікації пов'язаний з ускладненням кон'юнктурного середовища і політико-правового виміру діяльності світового ПЕК і становленням ПЕР та засобів доставки їх до споживача в якості базового елементу економічної безпеки та енергетичної дипломатії. Такі процеси спостерігаються в Євразії між приморськими державами Балтики, Чорного, Каспійського, Середземного та Аравійського (Перська затока) морів. У цьому п'ятимор'ї йде пошук регіонального співробітництва. Завданням даного дослідження є пошук закономірностей процесу диверсифікації, теоретичних засад, які б давали можливість зменшити ризики національного ПЕК і напрацювання дієвих стратегій енергетичної дипломатії України.

Відомий американський дослідник Деніел Ергін у своїй праці «Ціна: світова історія боротьби за нафту, гроші й владу» стверджує, що ПЕР, зокрема нафта, як товар безпосередньо пов'язана з національною стратегією і світовою політикою та владою. Наслідки Першої світової війни підтвердили важливість нафти, як елементу національної могутності в епоху двигунів внутрішнього згорання і нафта стала основою розвитку подій і наслідків Другої світової війни [1]. Енергетична дипломатія після Другої світової війни, коли особливо гостро виникла потреба в ПЕР, почала активно використовуватися як механізм координації принципів енергетичної політики та такого її важливого напрямку як диверсифікація джерел постачань ПЕР. Доступ до ПЕР став надзвичайно політизованою практикою з огляду на їх важливість для світової економіки. У світовому енергобалансі нафта складає 40%, вугілля – 27%, газ – 23%, атомна електроенергія – 7%. Відновні джерела поки що не відіграють суттєвої ролі в світовому енергетичному балансі. Дві третини світових запасів нафти сконцентровано на Близькому Сході й контролюється Організа-

* доктор економічних наук, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

** кандидат політичних наук, доцент, заступник директора Україно-арабського інституту міжнародних відносин та лінгвістики

цією країн – експортерів нафти (ОПЕК), країни – члени якої видобувають близько 24 млн. бар./добу. З 57 млн. бар./добу (87 % світового видобутку), припадає на частку 20 потужних постачальників¹. Тому все гостріше постає питання енергетичної безпеки.

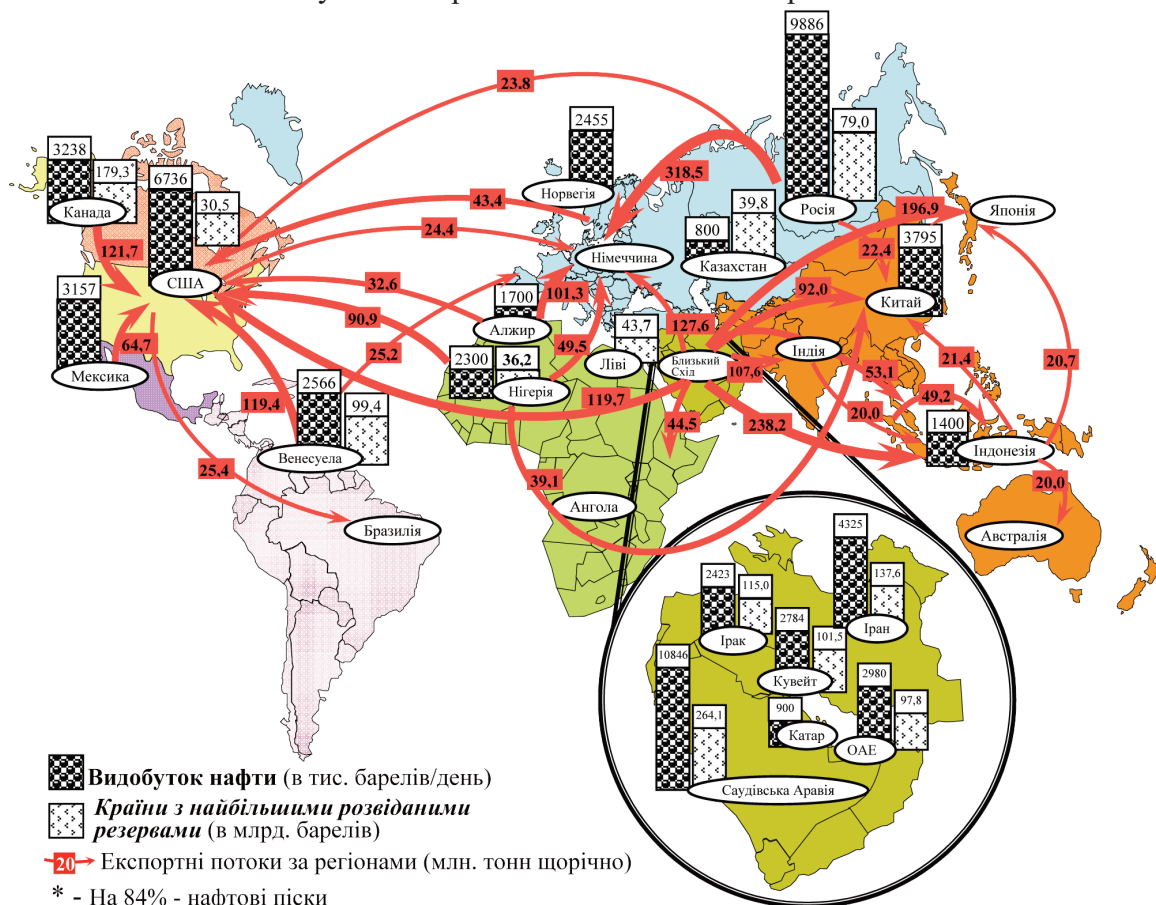

Рис. 1 Торгові потоки, видобуток та розвідані резерви нафти у світі

Джерело: Побудовано на основі: *Investgazeta* – 31.05 – 06.06.2010. – С.6 – 7, *U.S. Energy Information Administration, Platts, WirtschaftsWoche, BP Statistical Review of World Energy 2009*.

Саме тому міжнародні організації, як інструменти дипломатії, приділяють все більшу увагу проблемі енергетичної безпеки. Так, «Група Восьми» на Санкт-Петербурзькому саміті 2006 року в ході економічних дебатів продемонструвала безпековий підхід до енергетичних проблем глобального світу. На саміті «G-8» у ФРН тему співробітництва із забезпечення енергетичної безпеки було розвинуто. Як відмічалось в Декларації, прийнятій у Хайлігендаммі, для вирішення проблеми енергетичної безпеки виникла потреба в безпрецедентній міжнародній співпраці у декількох сферах, включаючи прозорість ринків, підвищення енергоефективності, диверсифікацію джерел енергії, а також застосування новітніх технологій. Проте розвиток нових технологій вимагає потужного фінансування, яке в умовах економічної світової кризи є обмеженим.

На 45- й (2009) та 46- й (лютий 2010) Мюнхенській конференції² з питань безпеки теж обговорювалися питання європейської безпеки, у тому числі – енергетичної. За останні роки Мюнхенська конференція вийшла на рівень одного з найбільш представниць-

¹ Найбільші запаси знаходяться в арабських монархіях Перської затоки і в Ірані. Інші потужні нафтові держави зараз видобувають так багато, що експлуатація їх родовищ стає все дорожчою, а запаси підходять до кінця. Видобування у нових родовищах у морі поблизу Бразилії чи Західної Африки надто дороге навіть для потужних нафтових компаній. Аналогічна ситуація із нафтовими пісками Канади [2].

² Мюнхенська конференція заснована ще у 1962 році. У форумі беруть участь глави держав та урядів, міністри закордонних справ та оборони, парламентарії, відомі експерти.

ких форумів для обговорення актуальних проблем безпекової політики. В енергетичній безпековій політиці представники форуму важливу роль приділяють необхідності диверсифікації енергоджерел та уникненню двосторонніх енергетичних конфліктів (які спостерігалися між РФ та Україною), які можуть зачепити економічні інтереси багатьох країн. Однак єдності думок світових акторів з проблем безпеки не спостерігалося.

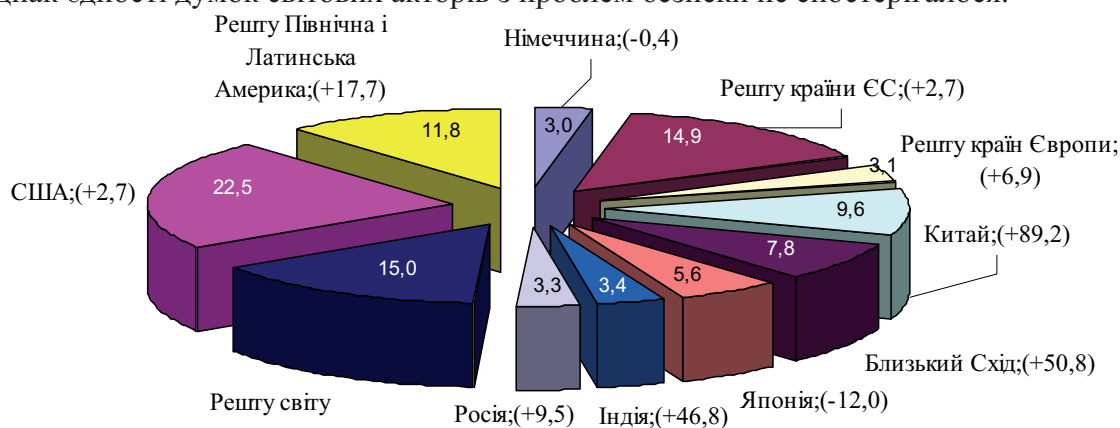

Рис.2 Частка у світовому споживанні нафти, (у відсотках) у дужках: зміни з 1998 року, %

Джерело: Побудовано на основі: *Инвестгазета – 31.05 – 06.06.2010. – С.6 – 7, U.S. Energy Information Administration, Platts, WirtschaftsWoche, BP Statistical Review of World Energy 2009.*

У центрі уваги Європейської комісії стоїть питання не тільки диверсифікації джерел постачання, але й використання її як основного інструменту стримування цін. Будь-яка «координація» цінової політики виробниками в Західній Європі (ЗЄ) та США кваліфікується як картельні угоди. Хоча більшість експертів, у тому числі європейських, не ставлять у пряму залежність факт об'єднання постачальників газу зі зростанням його цін з ряду причин: по-перше, більшість поставок ПЕР у світі здійснюється за довгостроковими контрактами, де ціни на газ прив'язані до цін на нафту і по-друге, підвищення цін на газ може вдарити по самих країнах-експортерах, оскільки багатьом споживачам буде вигідніше перейти на вугілля чи відновні джерела енергії, чи розвивати атомну енергетику.

Неоднозначність рішень «G-8» у 2009 р., про те, що вона залучила до співпраці ряд держав, брак чіткого поняття того, як вийти з кризи, відсутність дотичності безпекових принципів світових акторів, єдності у безпековій практиці - все це свідчить про те, що ми спостерігаємо не тільки кризу світової економіки, але й європоцентричної системи міжнародних інститутів.

До того ж відомо, що довгий час існувала практика, коли головними власниками інфраструктури газової галузі були розвинуті країни, а джерела сировини знаходились у відстаючих регіонах світу, що дозволяло країнам ЗЄ та США диктувати свої правила гри. Тому, можливо, так насторожила розвинуті країни ідея РФ про створення газового ОПЕК. Поява організації експортерів газу дозволить їм на рівних співпрацювати з картелем споживачів в особі Міжнародного енергетичного агентства (МЕА). Однак для досягнення більш контрольованого рівня енергетичної безпеки і споживачі і виробники прагнуть залучити до картелю ще й транзитерів газу. Україна перебуває завдяки своєму транзитному статусу у стані перманентних перемовин, саме в той час, коли її ГТС вимагає капітальних витрат на ремонт. А як бачимо, РФ може піти на картельні угоди з іншими виробниками газу, якщо міжнародна протидія її програмам досягне критичної для РФ межі. Тому РФ оголосила, що поставлятиме до Китаю природний газ не тільки з родовищ Східного Сибіру (Ковиктінський проект), але й із Західного Сибіру. Тим самим Росія намагається диверсифікувати експортний ринок для свого найважливішого газового регіону й одночасно

обмежити потенціал своїх поставок до Європи. Як альтернатива ВАТ «Газпром» пропонує подавати газ з газопроводу «Блакитний потік» у газопровід «Набукко».

Складається враження про втрату того, що допомогло після Другої світової війни побудувати ЄС. Один з творців цього проекту Жан Монне писав, що «у нього ніколи не було відчуття, що історія повторюється, як не було ні часу, ні приводу звирятися з минулими рішеннями, коли наступав кризовий момент й була необхідність швидко віднайти шлях для об'єднання. Проте, виникаючі в різні епохи ситуації, ідентичні за своєю природою, викликали у нього ідентичні реакції, які виражалися відповідними формулами: «єдність поглядів і дій», «розуміння цілого», «об'єднання ресурсів» [3].

Саме на цих принципах будував свою дипломатію відомий французький діяч Ришельє для захисту економічних інтересів короля Людовика 13. Хоча у нього і не було стратегії і вирішувалися питання по мірі їх виникнення, але у нього була економічна філософія. Кардинал дотримувався доктрини Антуана де Монткріст'єна про незалежність ринку. Ришельє підтримував будівництво каналів й розширення експорту, причому сам ставав співвласником міжнародних компаній. Саме тоді спостерігалися успіхи Франції в Канаді, Західній Індії, Марокко й Персії [4].

Навіть дипломатія періоду Хань в Китаї 12 століття в умовах «ізоляціоністської» політики застосовувала доктрину «світопорядку», тобто підтримки форми рівноправних міждержавних відносин [5].

З XIX ст. термін «діпломасу» отримав своє розуміння, яке є поширене нині. Після Віденського Конгресу 1815 року дипломати стали професійним угрупованням людей, які вже відрізнялися від діячів політики. Головним завданням дипломатичних кадрів було наведення контактів й практичне супроводження міжнародних відносин. Термін «дипломатія» має декілька понять: 1) дипломатія в основному виступає як метод організації офіційних відносин між державами, тому що вона опирається на дієві контакти між державами; 2) дипломатія є одночасно наукою й мистецтвом. Як наука, дипломатія – це пошук методів управління й організації МВ, обмін делегатами, вирішення спорів. Як мистецтво, дипломатія здійснюється через послів, посланників, кожний з яких працює, виходячи зі свого власного методу. Дипломатія нині означає метод управління державою. Це офіційна діяльність керівників й урядів держав, а також їх спеціальних органів із досягнення цілей і завдань власної зовнішньої політики держав із захисту прав й інтересів, його організацій і громадян за кордоном. Тому прийнято говорити Українська дипломатія, дипломатія США, РФ. Термін «дипломатія» іноді означає метод управління зовнішніми зв'язками держав. Наприклад, дипломатія голів держав, таємна дипломатія, дипломатія конгресів, дипломатія міжнародних організацій. Термін «дипломатія» постійно розширює свої поняття. Нині говорять про економічну дипломатію, енергетичну дипломатію, тобто про об'єкти стратегічного значення для держав і механізми міжнародної співпраці в цих галузях. Нині ми спостерігаємо розвиток енергетичної дипломатії, що стимулюється стратегічними інтересами держав у ПЕР, а також конфліктністю європейських країн з країнами-постачальниками ПЕР. Так, у 2007 році між Іспанією та Алжиром відбулася цінова суперечка щодо поставок алжирського газу за контрактом, підписаним ще в 1995 р., який не враховував залежності змін світових цін на газ від цін на нафту [6]. Надзвичайною політизованістю відзначилися процеси на газовому ринку у 2004-2010 рр., пов'язаних з частковим або повним припиненням поставок російського газу через Україну та газу і нафти через Білорусь. В умовах агресивної економічної поведінки як транзитерів так і постачальників ПЕР, невизначеності правил гри на цьому ринку відбувається формування міжнародних економічних відносин країн Євразії в цілому, енергетичної безпеки п'ятимор'я зокрема, пошук нових джерел і балансу ПЕР, проектів нових ГТС.

У процесі пошуку виходу з кризи в Європі виникла гіпотеза про можливість переостання регіонів у нових акторів. В якості приклада такого регіону часто згадують ЄС, який не тільки створив у рамках своїх кордонів окреме від держав-членів правове поле, але й активно формує власну зовнішню та безпекову політику. Тобто, нині в Євразії отримали стимул для розвитку субрегіональні спільноти, які об'єднують приморські держави Балтики, Чорного, Каспійського, Середземного, Аравійського морів. Тут йде пошук регіонального співробітництва в різних галузях міжнародного економічного життя, механізмів ефективної економічної дипломатії. В тому числі енергетичної політики та такого її важливого напрямку як диверсифікація джерел постачань ПЕР. Остання часто виступає стимулом союзів.

Розвиток диверсифікації як політичного процесу в Європі відбувався протягом приблизно 40 останніх років, а її становлення в якості базового елементу енергетичної безпеки та енергетичної дипломатії – переважно в поточному десятилітті. Проте перші конфлікти у зв'язку з боротьбою за доступ до ПЕР почалися раніше, а саме ще у 1914-1918 рр., коли йшла перша «війна моторів», тобто мазуту. США тоді виступали в ролі лідера із запасів й видобутку нафти. В Росії нафту видобували в Баку (Ротшильди й Нобелі). З 1884 року видобуток складав 10 млн. тон у рік. Англія контролювала нафту Індії, Персії, Голландія – в Індонезії (звідси й назва «голландської хвороби» економіки). Австро-Угорщина мала родовища ПЕР в Румунії. У 1918 році новим радянським урядом в Росії націоналізовано нафтові компанії, у 1938 році цей процес відбувся у Мексиці. У 1939-1945 - Друга світова війна, вона класифікується і як «Перша нафтова». У 1951 році уряд Ірану націоналізує ПЕК. Успіхи націоналізації ринку ПЕР стимулює підписання угод про спільну нафтову політику ряду виробників ПЕР. У 1960 році - у Багдаді було створено ОПЕК.

Загалом у післявоєнні роки до 1970-х рр. спостерігалось явище зростання попиту на нафтопродукти на 4,5% у рік з рівнем цін 1,80 долара за барель незмінно з 1961 по 1970 рр. Протягом 1960-1970-х років у процесі технологічного розвитку потреби в ПЕР Німеччини, Франції, Італії ще більше зросли, що стимулювало розвиток імпорту нафти і підняття цін. Зростає будівництво танкерів для перевезення нафти та ГТС для газу. Проте, як слушно зазначав американський банкір Метью Р. Сіммонс, споживачі будуть, на кінець, мати більш чітку уяву про реальні цінності продуктів, отриманих з нафти [7, с.20].

Криза, викликана обмеженням постачання ПЕР з країн Південної Азії у 1970-х роках, була подолана за рахунок енергозберігаючих технологій та розробки нафти і газу на шельфових родовищах Норвегії, Данії, Великобританії. Так, Нідерланди та Норвегія провели значні геологорозвідувальні роботи (ГРР) і відкрили родовище Гронінген та родовища Троль (1977 р.), Алжиру та Великої Британії. У цей час спостерігалось значне будівництво газотранспортних систем (ГТС) як на національному, так і на транснаціональному рівні. Саме з Нідерландів почали свій розвиток транснаціональні ГТС. Пізніше була збудована потужна ГТС в СРСР для постачання країн Центральної Східної Європи (ЦСЄ) і Західної Європи. З кінця 1960-х років радянський газ почав надходити до країн ЦСЄ, а саме в Чехословаччину газопроводом «Братерство» у 1967 р.; та до Австрії (Баумгартен, 1967 р.) і Франції (1984 р.). Ця ГТС дозволяла транспортувати 1 млрд. м. куб. газу у 1969 р., а через 30 років – прокачувалося вже близько 80 млрд. м. куб. Паралельно було збудовано «Північний коридор» – яким постачався газ до Румунії і Болгарії (1974 р.), надалі – до Туреччини (1987 р.) і Греції (1988 р.). Пізніше були збудовані інші газопроводи з СРСР. Так, трансконтинентальний газопровід Ямал-Європа постачав газ до Польщі через Білорусь (1996 р.), надалі – до Німеччини (1997 р.). Починаючи з 1985р. саме ринок газу ЗС став для СРСР джерелом основного експортного прибутку [8].

В умовах «холодної війни», коли СРСР вважався ідеологічним ворогом Заходу, саме з СРСР енергетична дипломатія країн ЗЄ почала практику обмеження обсягів газу, що надходять з одного джерела. Країни-споживачі широко почали використовувати можливості диверсифікації джерел газопостачань. Проте, економічна дипломатія Франції на ці питання мала власний погляд. А саме, у 1960-х підписала контракти на постачання газу з Алжиру та Нідерландів, у 1970-х – з СРСР, у 1980-х роках – з Норвегією.

Впровадження технологій зрідження / регазифікації наприкінці 1950-х років дозволило отримувати зріджений природний газ (ЗПГ) і транспортувати його морськими шляхами. Таким чином, ЗПГ створює додаткові можливості диверсифікації джерел і шляхів газопостачань. Впровадження технологій ЗПГ значно розширило географію постачальників газу до ЗЄ, як і торгівлю газом загалом. Перший метановоз із ЗПГ надійшов до Великої Британії в 1959 р. з Мексиканської затоки, через п'ять років було започатковане постачання ЗПГ з Алжиру до Франції. З часом до кола постачальників ЗПГ до Європи приєдналися Єгипет, Лівія, Оман, Катар і Нігерія.

Однак, головним шляхом постачання залишився трубопровідний. Газова інфраструктура загалом і транснаціональні ГТС, а морські особливо, потребують серйозного інвестування. У 1981р. Італія стала піонером з прокладання протяжних глибоководних газопроводів – було розпочато прокладання газопроводу «Transmed» між Тунісом та Італією (1983 р.).

З метою мінімізації ризиків ПЕК укладає довгострокові контракти зі споживачем – що, своєю чергою, зумовлює можливість його тривалої залежності від постачальника і наростання конфліктних ситуацій за умови змін внутрішнього політичного середовища країн-суб'єктів комерційної діяльності чи кон'юнктури на світовому ринку ПЕР.

У Каспійсько-Чорноморському регіоні в змаганні за довготривалі контракти ПЕР (нафта, газ) починає наростати конкуренція між РФ, США, Туреччиною й Іраном, країнами СНД взагалі, а також низкою провідних ТНК світу. Цей процес особливо загострився у ході саміту ОБСЄ в Стамбулі, коли під патронажем американської та ЗЄ дипломатії у 1999 р. були підписані три документи з закріплення маршрутів ГТС через Туреччину в обхід РФ: 1) згідно Стамбульській декларації ГТС пішов маршрутом Баку-Джейхан з залученням нафтових ресурсів Казахстану й Туркменістану; 2) було також погоджено Меморандум про взаєморозуміння, який передбачав розвиток газових проєктів Азербайджану й підтримку експорту азербайджанського газу на турецький й міжнародні ринки; 3) погоджено Міжурядову декларацію про транс-каспійський газопровід. Після саміту в Стамбулі РФ теж диверсифікувала свої проєкти ГТС, а саме отримав розвиток «Блакитний потік» з транзиту ПЕР РФ через Туреччину до ЄС.

Нині спостерігається процес становлення Туреччини як важливого стратегічного транзитера і споживача ПЕР. Одночасно відбувається становлення Нової зовнішньої політики під слоганом неооттоманства, фундамент якого було закладено у 2002 р, коли до влади прийшов Ердоган та його партія. Зовнішня політика формувалася університетським професором Ахметом Давутоглу. Згідно його концепції Туреччина має навчитися використовувати свої переваги і трансформуватися з периферійного члена НАТО в один із центрів світових сил. Джерело натхнення лежить в оттоманському минулому Туреччини. Дипломатія Туреччина вирішила проблеми з Сирією, яка підтримувала Курдську робочу партію³ в Туреччині, а також раціонального використання питної води Євфрату. В обмін

³ Курдська влада в Іраку, на чолі з Масудом Барзанч й Фуад Хусеїном заявила, що іракські курди мають право на незалежність, а якщо це не відбудеться, вони готові злитися з турецькою провінцією Мосул, в якій живуть курди. Так, на думку згаданих вище курдських лідерів, іракські шіїти тягнуться до Ірану, суніти - до арабського світу, а курди вимушені вступити в союз з Туреччиною. Туреччина скористалася цією ситуацією.

на гарантію підтримки територіальної цілісності Іраку, Анкара домовилась з Багдадом про створення вільної економічної зони, що дає можливість Туреччині контролювати багаті родовища ПЕР на півночі Іраку (Кіркук). Туреччина за підтримки США примирилася з Вірменією. Самостійно Туреччина покращила відносини з Іраном, взявши на себе роль посередника між Іраном та ЗЄ. Турецька дипломатія присвятила певну увагу ХАМАС-у в Палестині і ХЕЗБОЛЛАХ-у у Лівані.

Туреччина повертається на Балкани, про що свідчить визнання незалежності Косова, підтримка албанців у Македонії та візит Ахмета Давутоглу в Сарасво в кінці 2009 року, коли прозвучала ідея оновлення Оттоманської імперії. Аналітики все частіше стверджують, що Туреччина може повернутися до оттоманської традиції, оскільки ЄС не приймає її [9]. Одночасно дипломатія Туреччини продовжує співпрацю з РФ. У січні 2010 року відбувся візит до Москви прем'єр-міністра Туреччини Реджепа Тайіпа Ердогана і були зроблені спільні заяви з приводу будівництва РФ АЕС на території Туреччини та реалізації проекту «Південний потік», будівництва нафтопроводу «Самсун-Джейхан». Крім того, РФ й Туреччина домовилися про перехід на безвізовий режим й розрахунки в національних валютах при двосторонній торгівлі.

Вищезгадане свідчить про позиціонування дипломатії Туреччини на роль мусульманського та регіонального лідера. Окремо варто відзначити той факт, що у 2003 р. уряд і парламент Туреччини не дали згоди на використання авіабази Інджирлік для бомбардування Іраку, а також на вступ механізованої дивізії США до Іраку з Півночі. Проте саме США пішли першими на примирення. Туреччина стала однією з перших країн, яку відвідав Барак Обама в ролі президента США [10]. Звичайно, що Туреччина залишається членом НАТО, бере участь у ряді його місій, в тому числі в Афганістані, проте дипломатія Туреччини розчарована у співпраці не лише з ЄС, а й з Західною Європою в цілому, і тому, виходячи зі стратегічних інтересів може діяти самостійно на свій розсуд. Співпраця з РФ не викликає заперечень ні з боку кемалістів, ні ісламістів. У свою чергу, Іран має власну політичну стратегію, яка базується на консолідації шийтської общини в усьому регіоні.

Безпека регіону Перської затоки є невід'ємною частиною сучасної системи МВ. Це обумовлено його важливим значенням як одного з постачальників ПЕР світу. Використовуючи метод «економічної й політичної включеності», можливо чітко визначити межі регіону Перської затоки це – держави-члени Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ) - Бахрейн, Катар, Кувейт, Королівство Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Султанат Оман і Ірак з одного боку, і Іран - з іншого.

Іран як потужна держава Близького Сходу, став актором регіону з XIX ст. [10]. Перманентна еволюція іранської зовнішньополітичної стратегії дозволяє еліті країни бути активною стороною у міжнародних відносинах, міжнародних економічних відносинах та дискусіях з актуальних проблем у світі. З президентством М. Ахмадінеджада в Ірані було розроблено концепт «Двадцятилітня перспектива», згідно з яким Іран планує стати лідером ісламського світу й новим цивілізаційним центром [11]. Зовнішньополітична доктрина країн синтезувала декілька ідей - досягнення статусу регіонального лідера (концепт шаха Ірану М. Г. Пехлеві), економічний прагматизм (концепт президента А. А. Хашемі-Рафсанджані), послідовна інтеграція у світовий економічний простір (концепт президента С. М. Хатамі). Ці концепти отримали ісламську ідеологему як постулат зовнішньої політики і президент Ірану М. Ахмадінежад позиціонує його на принципах «наступальної дипломатії». Президентська дипломатія М. Ахмадінежада будується на розумінні рівноправності всіх держав у глобальному вимірі політики, а в регіональному на «факторі шийзму» та енергетичній дипломатії. Геополітичні інтереси як Ірану так і Пакистану обу-

мовлюються твердженням про знаходження географічного центру мусульманського світу на кордоні Ірану й Пакистану.

Регіональна дипломатія Ірану зайнята поглибленням відносин з країнами Перської затоки, а також Сирії, Лівану. Міжнародні відносини Ірану з Сирією мають міцне історичне підґрунтя – переселені в часи Тимура сирійські каджари підтримували сефевідський Іран і останні 200 років Каджарська династія правила Іраном. Основним фактором, який визначає міжнародні відносини Ірану з арабськими державами, є протилежність їх національних інтересів і неприйняття поділу населення регіону на арабів й «раджам» (перси), що підсилюються іранським поглядом на історію, у відповідності з яким арабське завоювання Ірану призвело до знищення до ісламської цивілізації Персії. (З арабської точки зору, вплив Персії на мусульманство призвело до «шуубийя», тобто первинного ісламу) [12].

Відносини Ірану з ЗС є також складними. Ще в середні віки дипломатія Ірану в Європі була спрямована на підготовку антитурецького союзу. Укріплення Ірану сприяло встановленню відносин з Португалією, Іспанією (1580), Британією (1615), Голландією (1623), Францією (1628). Однак рівноправні міжнародні відносини з Європою закінчились після фірману Керфм-хана англійською Ост-Індійською компанією (1763). Нині ЄС й окремі держави ЗС згорнули співпрацю з Іраном у результаті реалізації Іраном ядерної програми. Проте Швейцарія підписала газовий контракт з Іраном на 25 років (2008) [13].

Економічні кола Ірану фінансують шіїтські організації, фонди, партії і структури в країнах Близького Сходу: у Лівані, Іраку, Йємені, Кувейті, ОАЕ, Бахреїні, Східних провінціях Саудівської Аравії. Також керівництво Ірану підтримує «ісламські течії», тобто нешіїтські партії й рухи. Особливі зв'язки існують між шіїтським керівництвом Ірану й сирійським алавітським керівництвом й визнають нусайритів (алавітів) частиною шіїтського мазхаба. Після розпаду СРСР, який підтримував безпеку в регіоні за допомогою політики стримування і протиріч при глобальному протистоянні з США, національні рухи опинилися в ролі учасників іншої великої гри, а саме етно-конфесійної, яка прийшла на зміну національно-ідеологічній. У новій грі виявилось два потужні актори, а саме два регіональні політичні полюси – Іран, який представляє шіїтську модель держави, й Саудівська Аравія, яка є представником сунітської моделі держави. Відбувається зближення між сектами шіїтів, у тому числі шіїтами джафаритами (більшість в Ірані) а також алавитів у Сирії й зейдитів у Йємені. В цілому чисельність шіїтів на Східному та Близькому Сході від Афганістану до Синайського півострова складає 132 млн. з загальною чисельністю населення в 303 млн., що складає приблизно 43,56% від населення країн регіону. Це території Афганістану, Ірану, Іраку, Туреччини, Сирії, Лівану, Палестини. Йорданія, Саудівської Аравії, Йємену, Оману, Катару, Кувейту, ОАЕ, Бахреїну. Шіїти проживають у Пакистані, Індії і Південно-Східній Азії (Західна Суматра, Індонезія і в деяких африканських країнах).

На Близькому Сході, як бачимо існує два спрямування, які можуть стримувати гегемонію США в регіоні – це «шіїтський варіант» й «сирійський варіант». Очевидним є той факт, що коли США зможе розвалити сирійсько-іранський союз й нанести удар по Ірану, то вони виграють весь близькосхідний фронт. У них відкривається територія від Ізраїлю через Сирію, Іран в окупований Афганістан. Тобто відкритими стають стратегічні простори – на Кавказ і Середню Азію.

Однак, шіїтський варіант, може представляти загрозу не лише для безпеки США, а й для країн регіону. Весь Близький Схід може опинитися під їх контролем і, відповідно центром сили стає Тегеран, а Дамаск стає залежною територією. У цьому випадку в енергетичній політиці країн регіону Каспію відбудуться радикальні зміни. Варіант об'єднання

«історичної Сирії» (Сирії, Лівану, Іраку, Палестини, Йорданії) може відбутися в рамках єдиного політико-економічного простору. Укріплення позицій Сирії зміцнює позиції РФ в регіоні, а також стримує посилення контролю регіону з боку США, та слугує адекватним заходом щодо ядерного посилення Ірану. Об'єднання географічної Сирії дозволяє сформулювати збалансовану модель політичних відносин у регіоні між основними центрами сили: Тегераном, Анкарою, Дамаском, Ер-Ріядом й Каїром. Доступ до родовищ ПЕР дозволяє укріпити економічну безпеку й обмежити вплив Саудівської Аравії в регіоні [14].

На наш погляд, політичні наслідки восьмирічної ірано-іракської війни, починаючи з 1980 р. з вторгнення Іраку в Хузестан, показали, що Тегеран готовий проводити гнучку дипломатичну лінію, відмовившись від ідеї зміцнення свого лідерства в регіоні виключно силовими методами. Важливою зоною геополітичних інтересів Ірану нині, є Центральна Азія і Південний Кавказ, з якими Тегеран може будувати відносини без негативного тягаря минулого.

РФ в свою чергу здійснює відповідні кроки з підсилення своїх позицій в регіоні. У грудні 2009 року «ЛУКОЙЛ» і «Газпром нафта» отримали в результаті аукціонів дозвіл на ГРП в Західній Курні, яка є північною частиною Румейли (Rumaila), супергігантського нафтового родовища Іраку в районі міста Басра. Геологічні запаси оцінюються в 5,4 млрд. тонн. Румейла ділиться на північну й південну частини. Частина Південної Румейли належить Кувейту. У плани Багдаду входить доведення видобутку нафти в країні з 2,4 до 10—12 млн. барелей у день (з 120 до 500—600 млн. тонн у рік), а отримані кошти інвестувати в розвиток інфраструктури. Планується побудувати підводні трубопроводи й нафтоналивні платформи у Перській затоці (на 4,5 млн. барелей нафти на добу). Нафта буде постачатися через турецький середземноморський порт Джейхан (до 1,5 млн. барелей на добу). Ще 1,5 млн. барелей нафти планується вивозити щоденно через територію Сирії й 0,4 млн. барелей - через іранський порт Ібадан у Перській затоці. Експерти «ЛУКОЙЛа» вважають, що на світовому ринку нафти відбудуться зміни після того, як гігантські родовища Іраку забезпечать додатково 20% світових поставок ПЕР. Очікуване п'ятикратне зростання видобутку в Іраку сповільнить зростання цін на нафту й зупинить інвесторів від розробки більш дорогих проектів в інших країнах (нафтоносні піски, буріння глибоких свердловин у Мексиканській затоці, Західній Африці, на шельфі Бразилії). Скоріше від російських компаній дозвіл на ГРП отримали в Іраку британська компанія «Бритиш петролеум» і китайська CNPC на ділянку «Румейла» з розвіданими запасами в 17 млрд. барелей нафти (2,3 млрд. тонн). У листопаді 2009 року контракт на розробку родовища «Західна Курна-1» отримав консорціум на чолі з американською компанією «Ексон Мобіл», у грудні 2009 р. у тендері виграла англо-голландська компанія «Шелл» і малайзійська «Петронас», які зобов'язалися на родовищі «Меджнун» довести видобуток до 1,8 млн. барелей за добу. А консорціуму, в який входять китайська CNPC, малайзійська Petronas і французька Total, довірено родовище «Халфайя» (видобуток складає 0,5 млн. барелей за добу). Умови домовленостей з іноземними компаніями такі: Багдад залишає собі 25% у кожному спільному підприємстві, а решту ділять між собою іноземні суб'єкти господарювання. Звичайно, роботу консорціуми зможуть проводити лише за умов стабільності в регіоні, що не так легко забезпечити.

Саме тому в американських аналітичних колах давно обговорюють ідею перебудови кордонів країн регіону від Марокко до КНР й створення «Великого Близького Сходу». Однією з базових територій в «переформуванні» може стати для США незалежний Курдистан, включаючи частину земель Іраку, Туреччини й Ірану. Деякі експерти вважають, що висловлено ідею поділу Іраку на три держави: курдську на півночі, сунітську в центрі й

шиїтську на півдні. Проте необхідно не забувати, що курди пам'ятають, як вони вже двічі пережили непослідовність політики США у 1975 а потім у 1991 рр., що може повторитися. Дійсно, у доповіді Групи з вивчення ситуації в Іраку Бейкера–Гамільтона (2006 р.) було запропоновано пожертвувати курдською федеративною державністю з огляду на необхідність забезпечити стабільність в Іраку. Хоча й рекомендації не були прийняті урядом США, проте сам факт обговорення такої можливості створює атмосферу непевності в майбутньому курдів [15].

У 1985-1986 рр. РСАДПЗ було ухвалено два важливих рішення з погляду поглиблення та розширення інтеграційних процесів: концепція єдиної стратегії економічного розвитку (1985) та постанова про розробку єдиної концепції реалізації економічної угоди (1986). Єдина стратегія економічного розвитку має базуватися на таких принципах: диверсифікації джерел прибутку, внаслідок поступового зменшення попиту на нафту та зростанні ролі ненафтових секторів створення національного продукту; стимулюванні процесу індустріалізації у кожній державі члені РСАДПЗ із врахуванням можливостей кожної окремої країни та зменшення розриву у рівнях промислового розвитку між державами «шістки»; наданні пріоритетів галузям виробництва, які базуються на використанні національних природних ресурсів і виробляють конкурентоспроможну продукцію для зовнішнього ринку або продукцію, орієнтовану на внутрішньо регіональний ринок; стимулюванні приватного сектору у сфері створення ефективних промислових об'єктів; участі урядів країн - членів РСАДПЗ у створенні високорентабельних виробництв.

Було запропоновано сконцентрувати увагу на розвитку таких перспективних галузей промисловості, як нафтопереробна, нафтохімічна, галузь чорної та кольорової металургії, деякі види переробної промисловості. До того, у кожній із країн-членів робився наголос на розвиток однієї з галузей (окрім нафтопереробки та нафтохімії), які існували в усіх країнах - членах РСАДПЗ. Наприклад, у Бахрейн - на розвиток алюмінієвої промисловості, у Катарі - металургійної тощо. Країни-члени створюють спільні підприємства у цих галузях або інвестують кошти у розширення вже існуючих там виробництв. Важливе значення у реалізації цього проекту мало створення підприємств з виробництва промислової продукції за ліцензіями (наприклад, фармакологічна фабрика в ОАЕ, завод зі зборки японських вантажівок у Саудівській Аравії). Деякі економічні проекти мають важливе стратегічне значення: обладнання морських портів, будівництво нафтопроводів до узбережжя Оману, Червоного моря і через територію Туреччини та Йорданії, стандартизація нафтових споруд і нафтопереробних заводів, створення єдиної системи газо- та водопостачання тощо.

Керівництво держав РСАДПЗ на зустрічі 14-15 грудня (2009 р.) в Кувейті прийняли рішення про створення об'єднаної енергетичної системи. Керівництво РСАДПЗ приділяє увагу розвитку промислового виробництва, що є значним споживачем електроенергії. Нині частка країн РСАДПЗ у світовому виробництві добрив й продуктів нафтохімії складає 12%, алюмінію - 5%. Згідно розрахунків у 2010 році ця частка мала скласти відповідно 20% та 10% [16]. У таких умовах і послідовності відбувається формування так званого Євразійського газового ринку, який уможливило розвиток енергетичних проектів, у т.ч. в зоні інтересів України.

Як відомо, світового ринку газу (за винятком ринку ЗПГ) немає, існують лише регіональні газові ринки. До головних учасників євразійського ринку ПЕР можна віднести країни, що є потужними споживачами, постачальниками і транзитерами газу на континенті. Це насамперед: країни ЄС і ЗЄ загалом (переважно споживачі і транзитери газу); країни Балтії, ЦСЄ (транзитери і споживачі); найбільші у Євразії постачальники газу –

РФ і країни Каспійського регіону та Центральної Азії (Азербайджан, Іран, Казахстан, Туркменістан, Узбекистан). Інтереси цих акторів євразійського ринку ПЕР і плани щодо нових проектів ГТС зосереджені насамперед на просуванні власних проектів, які не завжди забезпечені ПЕР і є відповідно економічно обґрунтовані з огляду на політичний вектор диверсифікаційних намірів.

Євразійським ринком ПЕР у просторовому вимірі є євразійський регіон, де основними актори є ЄС, РФ, Україна. Існує своєрідний трикутник інтересів дипломатії ЄС - РФ - Україна, який відіграє чи не головну роль у практиці вирішення питань енергетичної безпеки. Водночас у цьому трикутнику ЄС і деякі його члени, а також Україна і РФ мають подібні, але часто різноспрямовані інтереси. Не сприяє погодженості у вирішенні енергетичних проблем й позиція США, зоною енергетичних інтересів якої залишається весь Євразійський регіон.

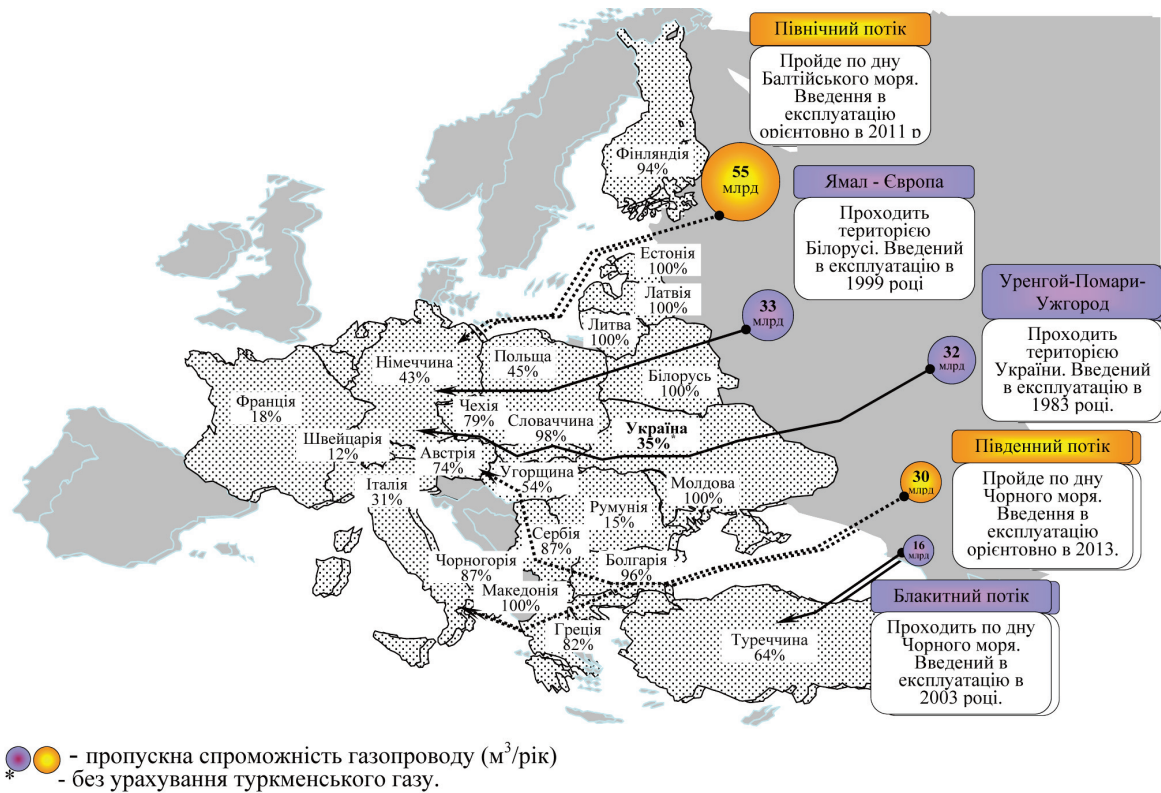

Рис. 3 Газові потоки Європи

Джерело: Побудовано на основі: Пасхвер А. Не усидели на трубе//Корреспондент. – 17 января 2009. – С.14-16; Петров И. Последним в выборе трех газовых политик стал Париж, а не Киев//Комментарии. – 2 октября 2009. – С.8-9.

З 1997 року цей регіон було проголошено зоною американських національних інтересів. У січні 2001 р. на Всесвітньому економічному форумі в Давосі американські представники знову підтвердили, що «Каспій є зоною їх життєвих інтересів і розглядається як джерело нафти, альтернативний Перській затоці» [17]. Каспійський регіон знаходиться між геополітичними суперниками США в Євразії - РФ, КНР та Іраном. Контроль над регіоном дозволяє США досягти домінування в П'ятимор'ї (Чорне, Середземне, Каспійське моря, Перська затока з дотичним Аравійським морем) і на всьому континенті. При цьому встановлюється контроль над ПЕР регіону для недопущення конкурентів до ресурсів Каспію.

Україна може бути самостійним, регіональним актором і може добувати власні ПЕР, купувати їх в різних країнах. Проте постачання ПЕР залежить від існуючої інфраструк-

тури – ГТС, яка має нагальну потребу в залученні інвестицій, інтегруванні енергомереж в ЦСЄ та ЗЄ. Для України є надзвичайно важливим виступити дієвим актором та інтенсифікувати інтеграційні процеси в ГУАМ та Балтійському регіоні, що відкриває шлях до створення неформальної Міжморської коаліції країн басейну Балтійського, Чорного та Каспійського морів, спрямованої на інтенсифікацію розвитку співробітництва з євроатлантичним співтовариством і прискорення різнопланових процесів панєвропейської інтеграції з врахуванням інтересів таких суперпотуг як ЄС, США, РФ.

Тим більше, що ряд проектів, які були ініційовані в ЄС стосуються взаємодії саме цих акторів. Так, у травні 2007 року на Енергетичному саміті в Кракові представниками Азербайджану, Грузії, Литви, Польщі, України та Казахстану було ініційовано проект міжнародної взаємодії на державному і корпоративному рівнях з метою організації співпраці між цими країнами у сфері енергетичної безпеки. Роль регіонального лідера України в цій ситуації визначається її транзитним статусом ПЕР, власними енергетичними можливостями, демократичними засадами зовнішньої і внутрішньої політики та іншим ресурсним потенціалом⁴.

Одним з позитивних чинників у цьому процесі може прислужити той факт, що наприкінці 2009 року рада міністрів Енергетичного співтовариства схвалила приєднання України до цієї організації. Цей факт створює можливість, яка водночас є й зобов'язанням запровадження законодавства ЄС і відповідних змін на національному газовому ринку. Україна має задекларувати положення третього енергетичного пакета про план лібералізації енергетичного ринку, який нещодавно був прийнятий Євросоюзом. Україна давно є суб'єктом міжнародного енергетичного ринку, проте нині вона має діяти за певними правилами гри. Це стосується питання приватизації української ГТС та участі в інших енергетичних програмах [19]. Для позитивного розвитку цих планів є певне підґрунтя. ЄС – один із найбільших імпортерів енергоносіїв у світі: у 2008 році його залежність від імпорту вугілля становила 58%, вуглеводнів – 53,8%. Поширеність вугільних родовищ не виводить питання імпортозалежності від вугілля у ранг проблеми енергетичної безпеки, однак із вуглеводнями ситуація інша. У ЄС підраховали, що світові запаси нафти на початок нинішнього року дорівнювали 165 трлн т, газу – 174436 трлн куб. м., вугілля – 841 трлн т, урану – 18096 т. За нинішнього рівня споживання, зауважують експерти, запаси нафти вичерпаються у жовтні 2047 р., газу – у вересні 2068-го, вугілля – у травні 2140-го, урану – у жовтні 2144 р. На сто відсотків енергозалежними є Кіпр і Мальта, на 98,9% – Люксембург; 90,9 – Ірландія; 86,8 – Італія; 83,1 – Португалія; 81,4 – Іспанія; 77,9 – Бельгія; 72,9 – Австрія; 71,9 – Греція; 65,7 – Латвія; 64,0 – Литва та Словаччина; 62,5 – Угорщина; 61,3 – Німеччина; 54,6 – Фінляндія; 52,1 – Словенія; 51,4 – Франція; 46,2 – Болгарія; 38,0 – Нідерланди; 37,4 – Швеція; 33,5 – Естонія; 29,1 – Румунія; 28 – Чехія; 21,3 – Велика Британія на 19,9% – Польща. А ось Данія є чистим експортером енергоносіїв. Найбільшими постачальниками вуглеводнів до ЄС упродовж останнього десятиліття є Росія (33% імпорту нафти та 40% газу) і Норвегія (16 і 23% відповідно). Постачання з Росії стають дедалі проблематичнішими, зокрема через систематичне виникнення російсько-українських і російсько-білоруських проблем, що неминуче, як наголошують аналітики, знижує рівень енергетичної безпеки. Тому ЄС системно втілює політику диверсифікації джерел і шля-

⁴ За даними НАК Надра України, країна має найбільші в Європі запаси сланцевого газу. За словами Едуарда Ставицького, керівника правління компанії – «Україна має, за попередніми даними, 2 трлн куб. м. сланцевого газу». Щоправда, мова може йти і про більші запаси – близько 10 трлн куб. м. Це досить значний запас, який може зробити Україну вільною від газової залежності. Нині щорічна потреба України в газі рівна 60 млрд куб.м. і лише третина обсягу видобувається на власній території. Два нафтових гіганти – Shell і ТНК-ВР – уже підтвердили свою зацікавленість в освоєнні українських сланцевих родовищ [Детальніше див. 18]

хів поставок газу та нафти. Так, у 2008 році Європейська Комісія запропонувала «План ЄС з енергетичної безпеки та солідарних дій», яким передбачаються важливі напрями гарантування енергетичної безпеки. Зокрема диверсифікацію постачань енергоресурсів; поліпшення зовнішніх енергетичних зв'язків; створення запасів нафти, газу та механізмів розв'язання криз; підвищення енергетичної ефективності; максимальне використання власних ресурсів [20]. Чотири інші напрями плану ЄС включають покращення зовнішніх енергетичних зв'язків; створення запасів ПЕР та механізмів розв'язання криз; підвищення енергетичної ефективності; максимальне використання власних ресурсів. Диверсифікація розглядається як спільне завдання всіх членів Співтовариства, оскільки солідарність у питанні енергетичної безпеки є базовим принципом членства в об'єднанні. Тобто, у сфері диверсифікації та ширше – забезпечення енергетичної безпеки – головними засадами ЄС є, по-перше, розподіл ризиків та спільне використання ролі ЄС у міжнародних відносинах, що значно ефективніше, порівняно зі значущістю окремих держав-членів. По-друге – стратегічний підхід до вирішення проблем енергобезпеки як у сенсі комплексності відповідних заходів, так і їх розрахунку на довгострокову перспективу. Саме на таку перспективу спрямована амбітна стратегія ЄС до 2020 р. (Стратегія «20-20-20») [21], яка передбачає, зокрема, скорочення енергоспоживання до 2020 р. на 20%. Однак, попри таке скорочення, компенсувати падіння власного видобутку та забезпечити часткову заміну існуючих потоків енергоносіїв на інші зможуть лише диверсифікаційні проекти, які будуть виконуватися і в довгостроковій перспективі. По-третє, досить гнучкий підхід до співвідношення політичних та економічних аргументів під час обґрунтування вибору того чи іншого диверсифікаційного проекту. Важливою особливістю ЄС і всього євразійського ринку енергоресурсів, на якому він є найпотужнішим споживачем, є значна динамічна залежність економічних і політичних пріоритетів на різних етапах просування диверсифікаційних проектів. Залежно від ступеня критичності для енергобезпеки, політичні пріоритети можуть домінувати на всіх етапах проекту, коли дуже відчутним є вплив провідних політичних акторів, або поступатися місцем економічним пріоритетам на етапах розробки бізнес-планів і укладення контрактів, коли починають діяти ринкові механізми конкуренції. За цих обставин, обов'язковими умовами енергетичної безпеки є далекоглядність політики, політична воля, належне державне управління та якісний проектний менеджмент і врахування елементу «атомного» ренесансу.

Дефіцит вуглеводнів знову ставить питання про розвиток атомної енергетики. Проте необхідно враховувати той факт, що світова ядерно-енергетична галузь є досить консервативною та зарегульованою міжнародними обмеженнями, оскільки значна номенклатура її продукції та обладнання має подвійне призначення і крім енергетики може використовуватися у виготовленні ядерної зброї.

Разом з тим, на світовому ядерному ринку поступово окреслюються нові зв'язки, які можуть суттєво переформатувати політичну та господарську кооперацію, що складалася протягом багатьох десятиліть. В одній з ключових ділянок цього глобального ринку – постачання ядерних матеріалів та свіжого ядерного палива (СЯП) – протягом останніх років спостерігаються важливі зміни, насамперед, значна активізація російського ядерного комплексу.

За відсутності загального законодавства ЄС щодо диверсифікації джерел постачання СЯП національні та транснаціональні ядерні компанії країн-членів ЄС використовують, насамперед, регіональну диверсифікацію джерел постачання уранової сировини, диверсифікацію послуг зі збагачення урану, виходячи суто з економічних міркувань та створення конкурентних умов. Враховуючи різноспрямовані підходи країн - членів ЄС до

ядерної енергетики та обмежені можливості ЄС впливати на ядерний ринок (сировина, паливо, технології, обладнання тощо) вкрай важко очікувати на появу спільної політики у сфері ядерної енергетики. Водночас, ЄС захищає власний ринок ядерних матеріалів. Через кілька років після розпаду СРСР – у червні 1994 р. – був прийнятий документ регуляторного впливу ЄС на імпорт ядерних матеріалів. Так, квота на імпорт урану з РФ і країн СНД обмежувалася часткою в розмірі 20% на збагачений і 25% – на незбагачений уран. Документ отримав назву «Декларація Корфу» та мав на меті захистити європейських виробників, насамперед, збагачувальні компанії, від продукції із-за кордону. Частка європейських постачальників збагаченого урану в ЄС має складати не менше 80%. Оскільки РФ володіє 40% світових потужностей для збагачування урану, то це обмеження стосується, перш за все, саме російського збагаченого урану. Таким чином, питання диверсифікації поставок СЯП для АЕС у нормативно-правових документах ЄС практично не розглядаються, насамперед, через специфіку роботи ядерної підгалузі ПЕК. Декларація Корфу від червня 1994 р. - прийнята як внутрішній документ ЄС і фактично спрямована на обмеження обсягу експорту ядерних матеріалів з Росії до ЄС.

Практичним втіленням просування інтересів України може стати будь-яка ідея, в тому числі вищезгадана ідея міжнародної взаємодії, закладеної під час Енергетичних самітів у Кракові в травні та Вільносі у жовтні 2007 року, за умови розуміння системного інтересу України. На саміті Азербайджан, Грузія, Литва, Польща й Україна підписали міжвідомчі угоди про співпрацю в енергетичному секторі. Угоду підписано про створення й розвиток комерційно привабливого коридору для транспортування вуглеводнів з регіонів Каспійського моря на міжнародний ринок через Азербайджан, Грузію, Україну й Польщу. Крім того, планувалося підписання угоди про створення спільного литовсько-польського підприємства для реалізації проекту «енергомосту», а саме поєднання електросистем Литви й Польщі. Польща і Литва спільно шукають шляхи запобігання нестачі електроенергії, що може виникнути у цих країнах уже впродовж найближчих кількох років. Нині економічні умови вимагають від країн Балтії та Польщі збереження динаміки економічного розвитку впродовж щонайменше найближчих п'яти років. Зі зростанням попиту можуть не впоратися діючі електростанції, бо виробничі резерви в них майже повністю вичерпані і потрібно відключати застарілі енергоблоки та остаточно відмовитися від найбільш шкідливих технологій. Це впливає з зобов'язань, які країни Балтії та Польща взяли на себе перед міжнародною спільнотою, насамперед перед ЄС. Найбільше це стосується Литви, яка зобов'язалася до 2009 р. закрити Ігналінську АЕС, що на північному сході країни. Відтак ця прибалтійська країна муситиме якийсь час імпортувати електроенергію і водночас споруджуватиме нову АЕС, яка замінить застарілі енергоблоки Ігналіни. Втім, тут виникає ще одна проблема - Литві наразі ні в кого, крім Росії й Білорусі, купувати потрібні обсяги електроенергії. Виходом з цієї ситуації має бути «енергетичний міст» на кордоні з Польщею. Його спорудження дасть змогу литовцям убити двох зайців - остаточно замкнути так званий балтійський обруч і долучитися до Європейської енергосистеми, що гарантуватиме безпеку на випадок аварії, а також отримати можливість імпортувати електроенергію з Польщі. Однак південно-західна сусідка Литви лише впродовж кількох років матиме можливість виробляти надлишкові потужності електроенергії для експорту, імпортуючи водночас певну кількість дешевого струму з України та Білорусі. І як зазначено вище, справа не лише в динамічному зростанні внутрішнього попиту на електроенергію, що не супроводжується відповідним зростанням виробничої спроможності наявних електростанцій. Польська енергетика базується на неекологічному спалюванні вугілля із сілезьких шахт. І попри те, що Польщі наразі не загрожує вичерпання

резервів вугілля, експерти наголошують на потребі поступово відмовлятися від цього виду ПЕР для отримання електроенергії. Така перспектива знижує рівень ентузіазму у сприйнятті концепції енергетичного мосту на литовському кордоні. Справа стала набувати дещо іншого вигляду у 2009 р., коли виникла ідея спільного будівництва нової АЕС у Литві. Крім Литви, Латвії та Естонії, в новому консорціумі, створеному для спорудження електростанції, мала б узяти участь і Польща. І частину виробленої електроенергії експортували б саме у цю країну через планований «міст». Ця концепція виглядає досить привабливою ще й з огляду на те, що саме північно-східному регіону Польщі, який межує з Литвою, найбільшою мірою загрожує дефіцит електроенергії. Імпорт енергії з Ігналінської АЕС може бути дешевшим, ніж будівництво й використання власних електростанцій. Передбачається, що об'єднання електроенергетичних систем сусідніх країн коштуватиме 835 млн. євро. Причому з проведених аудитів випливає, що цей проект не матиме економічного сенсу без зовнішнього гранту, який повинен становити аж 617 млн. євро. Цей проект є прийнятним у рамках Транс'європейських енергетичних систем, тому кошти має виділити й ЄС. Найважливіший елемент енергетичного мосту є транскордонна лінія, яка з'єднає польський Елк з литовською Олітою. Крім того, потрібно буде серйозно перебудувати систему транспортування електроенергії на північному сході Польщі та розширити електричні пункти пропуску на польсько-німецькому кордоні. Адже так званий балтійський обруч виконуватиме свої функції лише в тому разі, якщо ним можна буде транспортувати електроенергію у двох напрямках, а його пропускна здатність буде достатньою для подолання наслідків можливих аварій. У наявній інфраструктурі на польсько-німецькому кордоні вже вичерпано всі резерви, тож коли поляки експортують електроенергію в Німеччину, доводиться робити це транзитом через Чехію. Побудова енергетичного мосту мала розпочатися вже у 2010 році, а завершитися приблизно 2011-го. Як зазначають експерти, спорудження енергетичного моста та можлива участь Польщі в будівництві нової литовської АЕС - взаємопов'язані проекти. Втім, до польської участі в цій інвестиції негативно ставляться інші учасники проекту - Латвія та Естонія, тож ще не можна нічого конкретного сказати про деталі можливої співпраці. Попередньо планували, що потужність нової АЕС становитиме 800-1600 МВт. Новий реактор мають побудувати до 2014 року й коштуватиме він до 5 млрд. євро. Участь Польщі в будівництві нового реактора в Ігналіні не суперечить можливому спорудженню АЕС на польській території. З огляду на зростаючий попит на електроенергію та необхідність зменшувати роль вугільної енергетики, вже до 2025 року Польща знову постане перед проблемою дефіциту електроенергії. Ми вважаємо, в переговорному процесі використовуються далеко не всі можливості. Таку можливість могло створити приєднання України до переговорного процесу з правом розвивати проект з атомної енергетики з огляду на унікальний досвід України. Україні необхідно вжити термінових заходів із членства в Європейському центрі ядерних досліджень - ЦЕРНа. ЦЕРН - організація, що за своїм статусом взаємодіє тільки з виконавчою владою. Його членами є Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Болгарія, Румунія - держави, в яких значно нижчий рівень розвитку ядерної фізики. Членство в ЦЕРНі забезпечує більш прийнятний режим для розміщення в країні його замовлень, що є цільовою підтримкою фахівців і підприємств, які працюють за передовими технологіями. Українські вчені мають унікальні розробки, проте для їх впровадження в міжнародні проекти необхідно членство країни в ЦЕРНі.

Процеси спільної участі в регіональних програмах вимагають врахування необхідності поєднання інтересів, знання цих інтересів і сприяння їх втіленню у випадку співпадання таких інтересів. Все це відбувається в контексті сповільнення переговорного процесу й планового будівництва альтернативних каналів постачання газу в європейські

країни. А тим часом, згідно прогнозам МЕА за умови незмінності газових проблем ЄС, у 2015 році ЄС знадобиться 230 млрд. куб. м газу додатково до того об'єму, що споживається нині. Все це спричиняє активну протидію з боку РФ. Дипломатія РФ отримала дозвіл на будівництво у Фінляндії, тобто всі країни Балтійського регіону та ЄС як інституції погодили план будівництва ГТС. Через дві лінії Nord Stream РФ може забезпечити поставку 55 млрд. куб. м. Тобто, Балтійський регіон і дотичні до нього Арктичні, перебувають на етапі власного формування і між перспективою вибору нордичної орієнтації, регіональної співпраці (міст між Заходом і Сходом, Півднем та Північчю) і глобальної орієнтації з усвідомленням відповідальності за світову енергетичну безпеку і вихід з ідентифікації себе як малих, залежних акторів. Україна може бути корисною і отримати користь за умови участі в глобальній ніші бізнесу.

Нині в результаті кардинальної зміни балансу сил у світі відбувається процес переформування політичного простору й Чорномор'я. Цей процес характеризується поступовою втратою домінування Росії і підвищенням впливу нових гравців, насамперед таких, як Туреччина, країни ЄС, США, Україна. Захід поширює тут свій вплив передусім шляхом підвищення зовнішньополітичної та економічної активності таких провідних європейських країн, як Велика Британія, Німеччина, Франція, а також діяльності Євросоюзу, ОБСЄ, ЗЄ, Ради Європи. Саме структури ЄС відігравали активну роль в залагодженні військового конфлікту між Грузією та РФ.

Центральне місце у планах диверсифікації енергоносіїв у цьому регіоні має займати реалізація проекту будівництва нафтопроводу «Одеса-Броди-Плоцьк-Гданськ», який визнано одним з найбільш перспективних у розбудові транзитної системи Євразійського нафтотранспортного коридору, що забезпечуватиме постачання каспійської нафти до споживачів Європи. Проте слід мати на увазі, що реалізація проектів нафтопроводів «Бургас-Александрополіс» та «Самсун-Джейхан» значно ускладнить завершення проекту «Одеса-Броди-Полоцьк-Гданськ». Проте за умови досягнення домовленостей з Туреччиною та її італійським партнером – компанією ENI, нафтопровід «Самсун-Джейхан» можна було б будувати в дві вітки – однією доставляти каспійську і російську нафту в Джейхан, а другою – з Іраку в басейн Чорного моря. Ця ідея досить активно розроблялась у середині 90-х років і навіть була втілена в міждержавній угоді між Україною і Туреччиною, яка була ратифікована Верховною Радою України, але так і не була реалізована через низку об'єктивних і суб'єктивних причин. В умовах фінансово-економічної кризи перспективи запуску нафтопроводу «Одеса-Броди-Плоцьк-Гданськ» погіршуються.

Певною мірою Україна могла б долучитися до реалізації проекту газопроводу «Набукко», розробленого австрійським енергетичним концерном OMV, що передбачає транзит газу з Ірану, Туркменістану та Азербайджану через Туреччину і Балкани до Західної Європи в обхід території Росії. Проте «Набукко» є проектом з високим ступенем ризику, перш за все політичного, оскільки його реалізація потребує злагоджених дій усіх його учасників. Одним із ризиків є можливість побудови Росією газопроводу «Блакитний потік-2» (потужністю 8 млрд. куб. м) як конкурентного з «Набукко». Інший ризик – це можливе використання Росією газопроводу «Набукко» для постачання свого газу в Європу, що послабляє переваги цього газопроводу як диверсифікованого проекту.

Поки базове питання з гарантованими постачаннями прикаспійського природного газу (достатніми для заповнення «Набукко») залишається відкритим. Це несе в собі певні ризики щодо збільшення термінів окупності проекту, особливо, зважаючи на наміри Росії реалізувати власний проект транспортування середньоазійського газу до Європи.

Важливу роль у реалізації проекту відіграє Туреччина, яка прагне стати енергетичним коридором між Сходом та Європою. Вона має намір видобувати газ для постачань до

Європи в Ірані, а добирати – в Туркменії. Підписана попередня угода з Іраном про транспортування 30 млрд. м³ газу з Ірану та Туркменії до Європи. У рамках угоди, за рахунок якої Туреччина розраховує уникнути можливої необхідності пошуку альтернативних постачальників для газопроводу «Набукко», турецька Turkish Petroleum Corporation (ТРАО) в три етапи розроблятиме іранське газове родовище Південний Парс. У 2009 р. Туреччина провела активні переговори з РФ про участь в «Блакитному потоці».

Тим не менш, Україні необхідно якомога швидше визначитися зі своєю участю у проєктах і враховувати інтереси всіх задіяних акторів у євразійському ринку паливно-енергетичних ресурсів.

Використана література

1. Yergin Daniel. The Prize : The Epic Quest for Oil, Money & Power / Daniel Yergin.- New York: Simon & Schuster, 1991.- P. 35.
2. Под капельницей // Инвестгазета. – 31.05 – 06.06.2010. – С. 6-7.
3. Моне Жан. Реальность и политика. Мемуары / Жан Монне. – М.: «Московская школа политических исследований», 2001 – С. 71.
4. Battiffol Louis. Richelieu et le roi Louis 13. Les veritables rapports du Souverain et son Ministre / Louis Battiffol. - Nouvelle Collection Historique.- Paris: Calmann – Levy, 1934.- 318 p.
5. Гончаров С.Н. Китайская средневековая дипломатия: отношения между империями Цзинь и Сунн 1127-1142. – Москва: Наука, 1986.- С. 13.
6. Spain and Algeria close to solving energy dispute. Report. – M&G, Jul 30, 2007, <http://www.monstersandcritics.com>
7. Лоран Эрик. Нефтяные магнаты: кто делает мировую политику / Эрик Лоран; пер. с фр. -М.: Алгоритм, 2010. – 336 с.
8. Диверсифікація джерел постачання природного газу в Євразії // Національна безпека і оборона.- №6.- 2009.-С. 11-25.
9. Конуров Андрей. Турецкая элита: между Россией и Евросоюзом? 2010 - 01 - 15 <http://kurdistan.ru/index.php?m=read&a=3344>
10. Алиев А. Иран vs Ирак: история и современность. – М.: Изд-во МГУ, 2002, С. 463, 471
11. Королев В. Кровь на Святой Землею – М.: АСТ; Астрель, 2007.- С. 229-231, 244-247
12. Кепель Ж. Джихад. Экспансия и закат ислама. – М.: Ладомир, 2004. – С. 368
13. Зинько С. Публичная дипломатия и информационная политика Ирана / Соломия Зинько. - <http://www.niss.od.ua/p/247.doc>
14. Мухиэддин Али. Трансформация политических процессов на Ближнем Востоке в постсоветскую эпоху. - <http://kurdistan.ru/index.php?m=read&a=3300>. – 2010-01-15.
15. Новиков Игорь. Ирак: нефть в обмен на спокойствие. -2010-01-12 - <http://kurdistan.ru/index.php?m=read&a=3239>
16. Страны Персидского залива создают объединенную энергосистему. <http://www.imperiya.by/news.html?id=41880>
17. Geopolitical Identity Construction // Cooperation and Conflict. 2003. Vol. 10. Nr 2 P. 49-60.
18. Голубые мечты // Корреспондент. – 3 декабря 2010. – С. 10.
19. Вступ до Енергетичного співтовариства означає зобов'язання для України.-http://razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=1904.
20. Європа - «за» енергетичне різноманіття.-<http://www.dua.com.ua/2009/044/arch/7.html>

21. Securing your energy future: Commission presents energy security, solidarity and efficiency proposals //EUROPA. - November 13, 2008. - <http://europa.eu>.
22. Диверсифікація енергопостачань в Європейському Союзі, Росії та Україні: загальні підходи, наміри і проблеми // Національна безпека і оборона.-№6 (110), 2009.- С. 38-49.